

سر مقاله Editorial

اثر هاتورن و اثر هاله‌ای Hawthore Effect and Halo Effect

در تحلیل انتقادی مطالعات پژوهشی، ارزیابی اعتبار درونی و اعتبار برونی طرح تحقیقاتی اهمیت بسزایی دارد، زیرا میزان تعمیم‌پذیری یافته‌های حاصل از پژوهش به درجه اعتبار و دقت روش‌های به‌کار رفته در فرآیندها و فراگردهای اجرای تحقیق بستگی دارد. در تحلیل انتقادی همه مراحل کار در اندازه‌گیری، گردآوری و تحلیل داده‌ها به محک آزمون در می‌آید تا دانش تولید شده از تحقیق بتواند به زینت نشر آراسته شود. به هنگام طراحی و اجرای تحقیق، جدا از همه تورش‌ها و خطاها در نمونه‌گیری، مشاهده و اندازه‌گیری، باید از دو اثر یا تورش پرهیز شود، یکم اثر هاتورن که بسیار در نوشتارهای تحقیق از آن یاد می‌شود و دوم اثر هاله‌ای.

اثر هاتورن مربوط به تغییر رفتار آزمودنی‌ها (مشاهده‌شوندگان) در نتیجه اجرای آزمون یا مشاهده است و نام خود را از مطالعات گروهی از پژوهشگران علوم رفتاری در کارخانه وسترن الکتریک شهر هاتورن آمریکا طی سال‌های ۱۹۳۰، گرفته است. این گروه در مراحل اولیه تحقیق خود می‌خواستند بر اساس روش‌های مدیریت علمی فردریک تیلور بررسی کنند که بین میزان تولید با عوامل محیط کار مانند مقدار نور، خستگی و غیره چه روابطی وجود دارد. روش تحقیق در این آزمایش علمی بود؛ به این صورت که تمام عوامل را به جز عامل مورد نظر ثابت نگه می‌داشتند و با تغییر عامل مورد نظر که در ابتدا نور بود، میزان تولید را اندازه می‌گرفتند تا ببینند مقدار نور چه مقدار تولید را افزایش می‌دهد. نتایج پژوهش بر خلاف انتظار بود و به جایی نرسید. مطالعات پس از دو سال متوقف و از دانشمندان روان‌شناسی دانشگاه هاروارد کمک خواسته شد. به هر حال به این نتیجه رسیدند که چون آزمودنی‌ها (کارگران) می‌دانستند تحت مطالعه هستند، به‌طور عادی رفتار نمی‌کردند و کاهش نور باعث افزایش تولید نیز شده بود. از آن پس این اثر در روش تحقیق به نام اثر هاتورن شناخته شد.

اثر دوم که مربوط به رفتار مشاهده‌گر یا آزمون‌کننده است، اثر هاله‌ای نامیده می‌شود. به این ترتیب که برخی ویژگی‌های مثبت، منفی یا جالب توجه مشاهده‌شونده یا آزمودنی سبب می‌شود که خصوصیات مثبت یا منفی او بالاتر یا پایین‌تر از میزان واقعی اندازه‌گیری شود؛ به عبارت دیگر آن ویژگی‌ها دقت در سنجش مشاهده‌گر را تحت شعاع قرار می‌دهد.

در برخی موارد محققان و پژوهشگران در چارچوب طرح‌های پژوهشی و خدمت‌رهای آزمایشگاه‌ها با دقت و وسواس بسیار اندازه‌گیری را انجام می‌دهند و تمام مساعی خویش را برای احتراز از تورش‌ها، خطاها و اثرات منفی به‌کار می‌گیرند، ولی معمولاً در قضاوت‌های زندگی اجتماعی از به‌کارگیری دانش پژوهشی خویش و پرهیز از خطاها و تورش‌ها اهتمام نمی‌ورزند. در آزمایشگاه و هنگام نقد علمی طرح‌های تحقیقاتی و یافته‌های پژوهشی رفتاری عالمانه دارند

و در قضاوت‌های سازمانی، اجتماعی و خبری، رفتاری عامیانه. برای دیده شدن و حساب آمدن اثر هاتورن را با قوت به کار می‌گیرند و برای سنجیدن و مشاهده کردن اثر هاله‌ای را تقویت می‌کنند و دانش تحقیقاتی خویش را در اندازه‌گیری دقیق و قضاوت و تصمیم‌گیری بر مبنای شواهد و مدارک به بوته فراموشی می‌سپارند.

این دوگانگی رفتار چگونه توجیه می‌شود؟ : این که رفتار تحقیقاتی (به حقیقت رسیدن) برای این گروه فقط در چارچوب یک طرح پژوهشی معنی دارد و در عمق اندیشه، نگرش و رفتار پژوهشگر ریشه ندارد. به این ترتیب است که گفتگوها و رفتارهای اجتماعی یک جامعه به سطحی‌نگری، سطحی‌اندیشی و دامن‌زنی به شایعه پراکنی و قضاوت مبتنی بر شنیده‌های غیر مستند و چشم‌پوشی واقعیات باقی می‌ماند و تعالیم و رفتارهای دانشگاهی و علمی به بدنه جامعه کمتر راه می‌یابد. به این ترتیب به نظر می‌رسد که رفتار پژوهشی و خردورزی نباید تنها محدود به چارچوب طرح‌ها و دیوارها و مرزهای آزمایشگاه‌ها، کتابخانه‌ها و دانشگاه‌ها باقی بماند بلکه می‌بایست گفتارها و رفتارهای فردی و سازمانی و اجتماعی را نیز در برگیرد.

چه زیبا گفته است بو سعید ابوخیبر:

« خردمند آن است که چون کارش پدید آید، همه رأی‌ها را جمع کند و به بصیرت در آن نگیرد. تا آن چه صواب است، از او بیرون کند و دیگر را یله کند، همچنان که کسی را دیناری گم شود اندر میان خاک؛ اگر زیرک باشد، همه خاک را که در آن حوالی بود، جمع کند و به غربالی فرو گذارد تا دینار پدید آید. »

دکتر سعید آصف زاده

استاد گروه بهداشت و پزشکی اجتماعی و سردبیر مجله